

УДК 330.342.146:316.343.654:316.344(477)

Василюк Д.Я.

*старший викладач кафедри міжнародної економіки,
маркетингу та менеджменту**Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту*

РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ З ПОЗИЦІЇ НОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЙОГО ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ

THE DEVELOPMENT OF THE MIDDLE CLASS IN UKRAINE FROM THE POSITION OF THE NEW IDEOLOGY OF ITS FUNCTIONALITY

АНОТАЦІЯ

У статті обґрунтовано необхідність формування середнього класу в сучасній Україні за новими ідеологічними ознаками. Запропоновано нові модифіковані критерії приналежності до середнього класу в Україні. Обґрунтовано порядковість розвитку середнього класу в різних професійних групах з розподілом на генераторів й інноваторів, стратегів і реалізаторів, а також мотиваторів.

Ключові слова: середній клас, функціональність середнього класу, модифікація ознак середнього класу, професійні групи.

АННОТАЦИЯ

В статье обоснована необходимость формирования среднего класса в современной Украине по новым идеологическим признакам. Ключевой идеей текущих мероприятий по формированию среднего класса в Украине должно быть смещение акцентов в его функциональности без базовой ориентации на уровень доходов. Предложены новые критерии принадлежности к среднему классу в Украине, представители которого смогли бы в современных условиях стать идеологами, генераторами и мотиваторами инновационного развития и преодоления социокультурного кризиса. Предложена поочередность развития среднего класса в различных профессиональных группах с распределением на: генераторов и инноваторов, стратегов и реализаторов, а также мотиваторов. Охарактеризована сущность модификации критериев с точки зрения новой функциональности среднего класса в разрезе традиционных их видов – уровня денежных доходов, сбережений, образования, наличия жилья, земли, автомобиля, характера деятельности, профессионального статуса, уровня адаптированности к рынку труда, самоидентификации, культуры.

Ключевые слова: средний класс, функциональность среднего класса, модификация признаков среднего класса, профессиональные группы.

ANNOTATION

It is essential for Ukraine to form in the current environment of crisis transition a middle class with new ideological grounds. The key idea of the current measures for creation of the middle class in Ukraine should be a shift within its functionality from basic orientation on income. There was proposed the new criteria of belonging to the middle class in Ukraine, representatives of which could become ideologues, generators and motivators of innovation development and socio-cultural crisis overcoming in the modern conditions. There was proposed the order of development of the middle class in various professional groups with dividing for generators and innovators, strategists and implementers, as well as motivators. There was characterized the essence of the modification of criteria in terms of new functionality of the middle class in context of their traditional species – income level, savings, education, house, land, car, nature of activities, professional status, level of adaptability to the labor market, identity and culture.

Keywords: middle class, functionality of the middle class, modification of characteristics of the middle class, professional groups.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку України змушують формувати нові наукові підходи до розв'язання суспільних та економічних проблем. Кризовий стан економіки, збройний конфлікт та фактична втрата частини території країни, значне падіння рівня життя населення – ці та інші чинники вносять численні зміни у соціальну структуру суспільства, зумовлюють низхідні рухи у його стратиграфічних порядках. Нової актуальності набуває проблема розвитку середнього класу, який і за передкризових умов характеризувався численними псевдоознаками. При такій ситуації говорити про механізми його розвитку в Україні, з одного боку, є нелогічно. Проте, з іншого боку, більшість фахівців і вчених ігнорують ідею, що поточна криза в країні набуває найперше соціокультурних ознак, що вже надалі тягне за собою значні фінансово-економічні провали та інституціоналізацію клептократичних ознак політичної й економічної поведінки. Окрім базової соціокультурної причинності, поточна кризова ситуація – це шанс спрямувати розвиток держави в зовсім інше русло, з відповідністю прогресивним викликам загальноцивілізаційного прогресу, вимогам інформаційного суспільства та високим стандартам людського життя провідних країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання трансформації соціальних структур населення в контексті становлення середнього класу суспільства перебувають у фокусі досліджень І.К. Бондар, М.М. Кіма, Е.М. Лібанової, О.І. Крикун, І.О. Курило, Г.П. Рекун та ін. В руслі економічної теорії, управління національним господарством та розвитку підприємництва значні напрацювання у розв'язанні проблем формування та розвитку середнього класу в Україні на сучасному етапі мають О.В. Задоренко, О.В. Коляда, О.А. Кролевець, Т.І. Лучко, Н.А. Навроцька, А.І. Саввов, Т.П. Ткаченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В сучасних політичних та соціально-економічних умовах розвитку України постала нагальна потреба вироблення нових підходів до ролі середнього класу в економіці країни, модифікації його критеріїв та визначення пріоритетних цільових груп середнього

класу, на яку повинна бути спрямована сучасна соціальна політика держави.

Мета статті полягає в обґрунтуванні нової ідеології функціональності середнього класу в Україні та визначенні порядковості розвитку середнього класу в різних професійних групах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи сучасний стан розвитку української економіки та актуальні тренди трансформації українського суспільства, вирішення проблеми розвитку середнього класу в Україні варто починати з формування та розвитку тих прошарків, які прийнято відносити до його резерву (тобто тих потенційних представників середнього класу, які володіють деякими, проте не усіма, необхідними для цього критеріями).

Середній клас у поточних умовах має виступати:

1) ідеологом національної та єдиної державницької ідеї, цінностей громадянського суспільства й особистісної моральної поведінки;

2) генератором інноваційних ідей при обмежених ресурсних можливостях економічного розвитку, однак колосальних інтелектуально-трудових резервах;

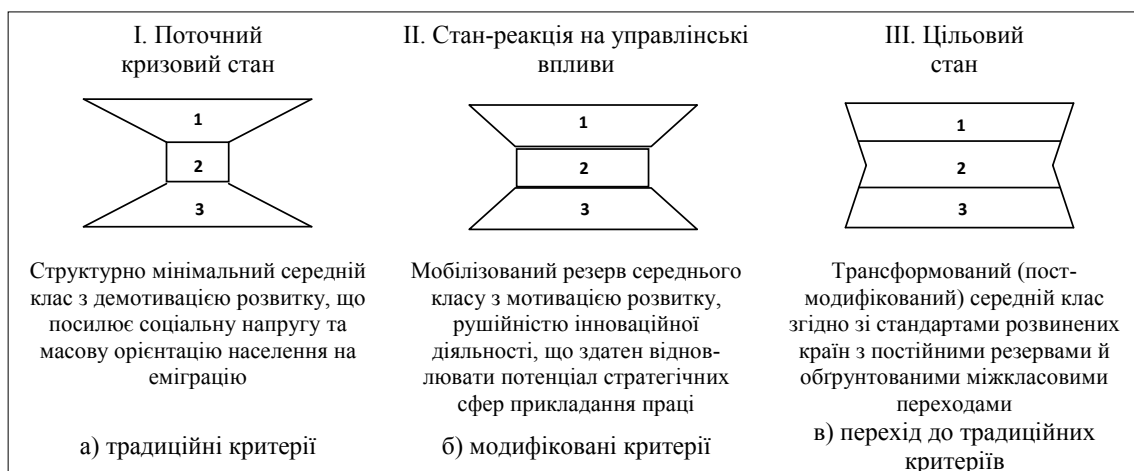
3) мотиватором розвитку бізнес-середовища з гострою потребою імпортозаміщення, ефективізації використання ендogenous потенціалу економіки з недопущенням масових міграційно-демографічних втрат (особливо щодо молоді).

Тобто ключовою ідеєю поточних заходів щодо формування середнього класу в Україні має бути зміщення акцентів у його *функціональності* без базової орієнтації на рівень доходів як одного з головних критеріїв віднесення до даного соціального прошарку. Нова функціональність представників середнього класу є вимушеною реакцією на поточні кризові умови, коли сподіватись на реальні фінансові ресурси з боку держави для виходу з кризи не варто. Натомість держава має створювати умови для капіталізації чи не єдиного на разі

конкурентоспроможного і наявного в неї ресурсу – людського, і в даному контексті формування резерву середнього класу через мобілізаційні механізми є найбільш дієвим способом.

На фоні стрімкого зниження рівня доходів та можливостей їх отримання приналежність до середнього класу має підкреслюватись нематеріальними критеріями. Для посилення функціональної значимості середнього класу як рушія інноваційних змін слід диференціювати його резерв. Для цього необхідно задіяти мобілізаційні механізми щодо інтелектуально-трудоого потенціалу населення, а також змінити підхід віднесення осіб з визначеними соціальними, економічними й психологічними характеристиками до даного соціального класу. Через те вважаємо, що слід визначити нові модифіковані критерії приналежності до середнього класу в Україні, представники якого змогли б за поточних умов стати ідеологами, генераторами й мотиваторами інноваційного розвитку та виходу країни з кризи (в першу чергу – соціокультурної). Це важливо для наукового обґрунтування пріоритетів державної економічної політики з цільовою підтримкою тих соціальних (професійних) груп, котрі володіють достатнім інтелектуально-трудогим потенціалом для підприємницької діяльності або ж зайнятості на засадах найму в знаннємістких, високотехнологічних сферах прикладання праці. Керуючись здійсненими напрацюваннями стосовно розподілу суспільства на класи, обґрунтуємо доцільність модифікації критеріїв приналежності до середнього класу в поточних кризових умовах (рис. 1).

Звертаємо увагу, що схематичне відображення класової структури суспільства на рис. 1 (III) передбачає наявність стабільних резервів середнього класу, який сформований за критеріями розвинених країн. Таким чином підкреслюється більш плавний міжкласовий перехід з доданням надмірної диференціації суспільства

Примітка: позначення на схемі: 1 – клас багатих; 2 – середній клас; 3 – клас бідних.

Рис. 1. Ідейність модифікованого переходу до нових критеріїв середнього класу в Україні
Джерело: побудовано автором на основі [1; 2; 3, с. 27]

за рівнем добробуту. Фактично середній клас у розвиненому суспільстві межує з нижчими прошарками класу багатих і верхніми прошарками класу бідних. Це формує потужну мотиваційну площину розвитку суспільства, розуміння власних можливостей забезпечення гідного рівня життя. Натомість за нинішніх умов говорити про такі резерви неможливо. На разі українські реалії такі, що практично весь середній клас за модифікованими ознаками являє собою верхні та середні, а інколи й нижчі прошарки класу бідних. Через те важливо обґрунтувати, яким чином можна подолати такі соціально-економічні структурні деформації, тим паче що це дуже важливо в плані формування гармонійних класових міжпоколінних переходів (наявність сприятливих умов життєдіяльності й розвитку для наступних поколінь за рахунок доброго матеріального й культурно-ціннісного базису їхніх батьків).

Отож, на разі вимушена модифікація може слугувати проміжним етапом формування і розвитку середнього класу в Україні на принципово нових, якісних засадах, причому як стратегічної когорти громадян, здатних спричинити інноваційні зміни та консолідувати громадянську свідомість. Важливо розуміти, що вимушена модифікація не є формалізмом, яка нібито доводить наявність середнього класу в країні.

Поточна модифікація критеріїв приналежності до середнього класу має бути здійснена в обмеженому часовому проміжку з подальшою відповідністю стандартам розвинених суспільств.

Серед традиційних критеріїв приналежності до середнього класу чи не основної модифікації вимагає рівень доходу. Наразі в Україні оперувати даним фінансовим вимірником приналежності до середнього класу неможливо. Якщо брати офіційний курс гривні до долара, встановлений НБУ, то середньомісячна заробітна плата на початок 2015 р. склала 218,5 дол. США проти максимального значення 2013 р. 408,5 дол. США. Комерційний та тіншовий курси є ще значно вищими. Навіть якщо брати середній обмінний готівковий курс 24 грн., то середньомісячна заробітна плата зайнятого населення в Україні скорочується до менше 140 дол. США [розраховано на основі джерел 4–6]. Додаючи неконтрольовані процеси зростання цін, така ситуація деформує соціально-економічну структуру населення та вимагає розгляду функціональності середнього класу як модифікованого соціального прошарку, який, проте, здатний впливати на процеси стабілізації й інноватизації в країні.

Окрім вимушеної дезактуалізації рівня доходу, значних модифікацій вимагає критерій заощадження. Водночас він дуже тісно переплітається з іншою ознакою приналежності до середнього класу, яка в умовах кризового переходу набуває нового стратегічного значення. Мова йде про спроможність довгострокових

інвестувань. Даний критерій слід розглядати не лише у виключно фінансовому плані. Така спроможність може доповнюватись матеріальними, інтелектуально-освітніми та резервно-інвестиційними ресурсами, особистими якостями психоемоційної стійкості, необхідними для зайнятості у відповідній сфері.

Ще один критерій, котрий вимагає модифікованого сприйняття, – рівень освіти. Україна займає 10-ту позицію в світі за показником валового коефіцієнта охоплення населення вищою освітою: станом на 2014 р. – 80%, коли середній показник для країн з дуже високим рівнем людського розвитку становить 76% [7]. Проте існуючі явища корупції, суб'єктивного оцінювання, недоліків організації навчального процесу з часто відсутньою практичною складовою ставлять під сумнів позитивні висновки щодо даного показника. Це підтверджує і парадокс вітчизняного ринку праці – браку кваліфікованих кадрів окремих професійних груп на тлі достатньо високого рівня працевлаштуваності (фахових робітничих кадрів, у тому числі в агробізнесі, працівників ІТ-сфери, PR, фармацевтів та ін.). Через те не завжди особа з вищою освітою може апіорі належати до середнього класу чи принаймні формувати його резерв. Однак її наявність підвищує шанси на ринку праці з вищеоплачуваною зайнятістю та кращими умовами.

Приналежність особи до середнього класу в модифікованому плані за критерієм освіти має враховувати не стільки наявність диплому про вищу освіту, скільки достатню трудову потенційну готовність здійснювати підприємницьку діяльність або працювати на засадах найму в стратегічних сферах, які, як правило, мають бути знаннємісткими. Також така особа повинна знати свої права й виконувати обов'язки, мати потребу неперервного розвитку зі спроможністю інвестувань у свій людський капітал – покращення лінгвістичних навичок, окремих прикладних умінь, необхідних для її професійної групи.

Дуже дискусійним критерієм приналежності до середнього класу на разі є наявність певного майна. Найчастіше це нерухомість, земля, транспортні засоби. Проблемність даного критерію обумовлена тим, що інститут власності в Україні перебуває в площині численних ризиків та загроз. Тривалі дискусії щодо власності землі залишаються відкритими, а ефективність використання земельного ресурсу надалі є вкрай низькою на тлі подальшого занепаду українського села, а також фермерського господарства. «Порятунок» тут може бути відновлення кооперативного сільськогосподарського руху на інноваційних засадах з виключенням екстенсивних підходів виробництва, зберігання й обробки продукції. З погляду модифікації критерію власності наявність в особи базових майнових активів повинна бути сигналом її потенціалу як рушія економічного розвитку.

Особливо ті особи, котрі є власниками нерухомості в неналежному стані за умов надання їм пільгових кредитів для їх відновлення до повної функціональності й подальшого задіяння в бізнесі, матимуть мотивацію до підприємницької діяльності. На разі вони демотивовані щодо цього та часто більшою мірою схильні до надання таких об'єктів в оренду, яка є досить вартісною в Україні. При ситуації небажання ведення бізнесу власники майна повинні залучатись у бізнесові проекти як орендарі, але при умові договірною регулювання державою відносин оренди і суборенди на взаємовигідних і прозорих умовах.

Широким за змістом критерієм ідентифікації середнього класу є характер діяльності. З наведених вище положень чітко видно, що основний акцент зроблено на самозайнятих осіб, тобто реальних і потенційних підприємців – представників малого та середнього бізнесу, а також на найманих працівників у знаннємістких сферах прикладання праці. Це авторська позиція, яка витікає з поточних кризових умов, і закономірно, що рушійним характером діяльності, який визначає сприятливі передумови приналежності особи до середнього класу, є приватний бізнес.

Реальність поступового розвитку в Україні знаннємістких сфер господарювання на тлі загального соціально-економічного занепаду насправді є високою. Їхнє цільове стимулювання може здійснюватись відповідно до специфіки регіонів та в рамках реалізації регіональних програм, у тому числі за участі міжнародного капіталу, що в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи має сприятливу нормативно-правову основу. Окрім того, для багатьох регіонів формуються все більш численні професійні групи зайнятих в ІТ-сфері. Мова йде про фрілансерів, програмістів, ІТ-менеджерів, веб-дизайнерів та ін. На разі це чи не єдина професійна група, котра отримує стабільні доходи (у валютному еквіваленті) та спроможна продукувати інновації, конкурентоспроможні в глобальних масштабах. Залучаючи їх інтелектуально-трудова потенціал у високотехнологічній сфері на батьківщині, можна досягнути значних ефектів, підтримуючи бізнес спочатку у незначних масштабах і розвиваючи його до рівня специфічних просторових утворень – кластерів, профільних агломераційних утворень з моно- й поліцентричними ядрами, спеціальних економічних зон, технопарків та ін.

У світлі сказаного концепція формування середнього класу за модифікованими критеріями в умовах кризового переходу має обґрунтовувати заходи, спрямовані на такі основні сегментні професійні групи:

1) генератори й інноватори: фізичні особи – підприємці в стратегічних сферах, власники малого й середнього бізнесу в стратегічних сферах, фермери, інженери, фінансисти, науковці, військовослужбовці, фахівці ІТ-сфери, працівники судової системи;

2) стратеги і реалізатори: власники малого й середнього бізнесу, фізичні особи – підприємці, менеджери середньої ланки, представники місцевої і регіональної влади, вчителі, викладачі, працівники правоохоронних органів, структур з надзвичайних ситуацій, комунальних та безпекових служб;

3) мотиватори: банкіри, керівники регіональних філій та відділень банків, лікарі, адвокати, юристи, митці, спортсмени, кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства.

Таким чином, критерій професійного статусу повинен модифікуватись диференційовано для різних професійних груп. Умови гострого браку бюджетних ресурсів змушують до оптимізації управлінських рішень та визначення порядковості розвитку середнього класу в різних професійних групах.

Зрозуміло, що в умовах наростаючої кризи та численних деформацій організації різних суспільних відносин слід створювати у першу чергу сприятливі умови розвитку для тих професійних груп, що можуть виконувати функції *генераторів та інноваторів*. Під розвитком професійних груп маємо на увазі процес інституціоналізації високих освітньо-кваліфікаційних стандартів, цінності результатів праці та дотримання моральних основ трудової діяльності. При цьому такі процеси мають супроводжуватись постійним покращенням мотиваційного середовища зайнятості відповідних професійних груп та обслуговуючого їх персоналу, що буде тягти за собою зростання їхнього рівня добробуту, можливостей інвестування в особистісний людський капітал та здійснення інших видатків з метою задоволення потреб вищого порядку.

Вважаємо, що найефективніший шлях формування середнього класу в Україні – за професійною ознакою. Такий ознаковий пріоритет має супроводжуватись антикорупційними заходами. Тобто долання корупції в усіх сферах на разі видається нереальним. Авторська позиція полягає в тому, що боротьба з даним деструктивом прогресивних демократичних змін має здійснюватись поетапно і в окремих професійних групах. Відтак, формування нового середнього класу в Україні як рушія інноваційних змін має здійснюватись поступово, починаючи з пріоритетних груп, і супроводжуватись при цьому повним викоріненням явищ недобросовісної конкуренції – як між суб'єктами бізнесу, так і персоналом (в плані суб'єктивного кар'єрного просування, що демотивує неперервний розвиток та продуктивну й результативну працю).

До професійної групи генераторів та інноваторів віднесені також науковці і фінансисти. Перші – це, швидше за все, генератори ідей, які потребують належного ресурсного забезпечення для організації якісних розробок. Щодо фінансистів, то функціональність цієї професійної групи в плані стимулювання інноваційної

діяльності, інноваційного типу поведінки взагалі є дуже недооціненою. Фактично в Україні висококваліфікованих фахівців фінансової сфери на тлі масового випуску бакалаврів і магістрів за даною спеціальністю є дуже мало. У результаті організація системи фінансових відносин буде утворюватися на адаптації до корупційних механізмів, масовому ухилянню від податків з приховуванням реальних доходів. Роль фінансистів має розвиватись у плані обґрунтування переваг прозорої й мотивованої щодо цього підприємницької діяльності, механізмів ціноутворення та діяльності на валютних ринках. Розвиток належно оплачуваної професійної групи фінансистів зможе стати важливим кваліфікаційним резервом і для державних структур, які гостро потребують державних службовців високого рівня фінансової освіти.

За умов поступового й успішного формування середнього класу з вимушеною тимчасовою модифікацією критеріїв приналежності до нього професійної групи генераторів й інноваторів доцільно розглядати механізми розвитку професій, функціональність котрих проявляється у *реалізації* (інноваційних ідей та рішень на більш масовій основі) і *стратегуванні*. Тут стратегічною професійною групою є робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання роботи технологічного устаткування, складання устаткування і машин. Їхня інституціоналізація як середнього класу буде підтвердженням розвитку знаннємістких і високотехнологічних сфер господарювання. Незважаючи на свій освітньо-кваліфікаційний рівень кваліфікованого робітника, дані професійні групи зможуть стати «гарантами» реалізації інноваційних ідей та рішень, а також створення належних матеріально-технічних умов щодо цього.

Ефективна політика формування і розвитку середнього класу в Україні буде тоді, коли вдасться забезпечити переведення значних прошарків «периферії» середнього класу в його «ядро». В іншому випадку формальні представники середнього класу з дуже низьким рівнем оплати праці й надалі будуть проявляти схильності до суб'єктивізму, корупції, низької продуктивності праці та ін.

Висновки. Україна сьогодні постала перед потребою формування нового середнього класу.

Його функціональність має диференціюватись в інноваційній, мотиваційній та соціокультурній площинах. Представники нового середнього класу повинні виявляти спроможність мислити й критично оцінювати, генерувати ідеї й реалізовувати рішення, бути готовими розвиватись і займатись бізнесом при сприятливих умовах. Без формування й розвитку нового середнього класу неможливим є відновлення інтелектуальної еліти, яка наразі не здатна протистояти верхнім соціальним прошаркам, сформованим за фінансово-управлінськими ознаками. Для формування середнього класу в Україні, згідно з новою ідеологією, незважаючи на поточні труднощі, є сприятливі передумови – євроінтеграція, процеси децентралізації влади. На тлі таких серйозних змін новий середній клас в Україні має всі шанси розвитку. Для цього необхідна політична воля та висока громадянська активність населення України з метою трансформації ціннісно-культурних, освітніх ознак приналежності до середнього класу в матеріальні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Tramp D.J. Why we want to be rich / D.J. Tramp, R.T. Kiyosaki, M. Mciver, S. Lechter – USA : Rich Press, 2006. – 320 p.
2. Соціальні та економічні параметри середнього класу в Україні. Від пошуку до визначення : матеріали круглого столу // Економіст. – 2005. – № 7. – С. 9–33.
3. Кільницька О.С. Середній клас як фактор активізації соціально-економічного розвитку / О.С. Кільницька // Вісник ЖНАЕУ. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 25–33.
4. Середньомісячна заробітна плата. Доходи населення. Статистична інформація / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Обмінні курси. Грошово-кредитна та фінансова статистика / Національний банк України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/files/5-Exchange_rates.xls.
6. Індекс інфляції (Україна): Минфин. Финансовый портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/infl>.
7. Цілі розвитку тисячоліття. Україна-2014 / Презентація Е. Лібанової ; Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.idss.org.ua/archiv/2014_19_12.ppt.